

PRIKAZI

Маријана Стамова, АЛБАНСКИЈАТ ПРОБЛЕМ В ЈУГОСЛАВИЈА СЛЕД ТИТО (1980–1990), Софија, Издаелство Парадигма, 2016, 310.

У савременој српској историографији, бугарска историјарка Маријана Стамова позната је већ дужи период као вредан истраживач савремених историографских тема о Југославији. До нас је сада дошла њена монографија са наведеним насловом.

Ауторка указује на више проблема са којима се суочила у свом истраживању. Пре свега истиче релативно кратку историјску дистанцу од појединих процеса, потом и недоступност већег броја архивских докумената. У предговору она скреће пажњу на затвореност релевантних архива у Србији и Хрватској због вренске дистанце од 30 година до доступности докумената. Тај истраживачки проблем решила је коришћењем фондова у Архиву Словеније, где је та дистанца померена до краја постојања СФР Југославије. У том архиву је могуће стећи и увид у документа Савеца комуниста Југославије који се односе на ову тему и сежу до краја 1980-их година. Уз то, она је користила и граду државних архива у родној Бугарској, као и Чешкој. Читалац не може да се отне утиску о импресивности коришћене литературе на свим релевантним језицима. Попис литературе коју консултује М. Стамова је прави водич за даља истраживања „косовског“ питања у позној социјалистичкој Југославији.

Ауторка указује на различите погледе које према историографском питању Косова и Метохије имају српска, мakedonsка, остале бивше југословенске, албанска и „свetsке“ историографије. Она позиционира становишта српске историографије и закључује да исте ставове имају црногорска и мakedonsка историографија. Иако се повремено може уочити критички тон према извесним ставовима српске историографије или политике, у суштини рећ је о заснованој критичкој науци из нама суседне историографије, утемељеној на исцрпним истраживањима.

Структура монографије свијена је око три централна поглавља: о албанском питању у Југославији; албанском фактору и југословенској кризи током 1980-их и експлозији албанског и српског национализма у другој половини 1980-их година.

Разматрање историјских корена албанског питања у СФР Југославији М. Стамова започиње описом последица и ефеката Брионског пленума 1966. године. Ток догађаја српском заинтересованом читаоцу је мање-више познат:

од пленума, преко догађаја 1968, уставних амандмана 1971. и новог југословенског устава 1974. године. Истичемо, међутим, поједина запажања ауторке: она добро уочава да после Брионског пленума започиње процес у којем све важније дужности у оквиру покрајинске власти постепено преузимају Албанци. Указује и на Србима мање познату чињеницу: у том периоду на Косову се уводи језички стандард из Албаније базиран на дијалекту Тоска, односно јужне Албаније. До тог периода, основна форма језичке комуникације међу Албанцима у покрајини био је дијалект Гeга, или северне Албаније. Ова значајна језичка промена била је део политике усмерене на то да албански народ – независно од тога где живи – има јединствен језик и правопис. На овај начин, Приштина почиње да се претвара у образовни, културни и литерарни центар свих Албанца у Југославији.

У овом периоду, албански политички врх у покрајини дефинише „три основне теме“, како пише М. Стамова: право на самоопредељење, конституисање покрајине као федералне јединице у оквиру југословенске федерације и право албанског становништва да користи своје националне симболе. Ауторка уочава продор нових личности у политички живот покрајине (М. Бакали, И. Куртеши и други) који су своје деловање ставили у службу „главног циља – стварања нове републике у оквиру југословенске федерације“.

Ауторка истиче популациони раст албанског становништва, као и одлив – иселјаванје српског и црногорског становништва што се може илустровати чињеницом да у 1960. години албанско становништво чини 62,7% да би у 1980. доспело до 77,4%, док српско становништво у истом периоду опада са 23,6% на 13,2%. Наводећи статистичке податке из 1981 – преломне године албанског националног покрета – Стамова указује да је албанско становништво чинило 14% становништва СР Србије (1.303.034) или 7,7% целе СФР Југославије (1.730.364). Овај проблем уочава и тадашњи високо позиционирани југословенски политичар Стане Доланц, који 1988. изјављује да ће у 2030. години Албанци бити најбројнији народ на Балкану и да је то „наш стратегијски проблем“.

Студентски бунт, у суштини политички, с пролећа 1981, у коме су косовски градови заплјуснути таласом побуне и где је било и жртава у sukobима са снагама милиције, ауторка означава као вододелницу, почетак „неповратног процеса нарастања политичких и етничких немара.“ Она анализира однос власти у Београду према овим догађајима, названим „kontrareволуција“. Такође, уочава појаву

albanskih političkih organizacija koje imaju središte u inostranstvu, u albanskoj dijaspori, ali ilegalno deluju na Kosovu.

Posebnu novinu u obimnom istraživanju čini analiza albanskog pitanja u SR Makedoniji, gde je albanska populacija postepeno osvajala zapadne i severozapadne delove republike. Takođe i u SR Crnoj Gori, gde je ovaj problem bio nešto manje i drugačije izražen, ali sa jednakim ishodom. Usredsređenost srpske historiografije samo na južnu srpsku pokrajinu uticala je da se smetne sa istraživačkog fokusa albansko političko pitanje u ove dve republike. Ishodište je i ovde isto – nastojanja albanskih političkih elita ali i ilegalnog političkog pokreta da zaokruži teritorije u SFR Jugoslaviji naseljene albanskim stanovništvom u jedinstvenu celinu, koja bi u nekom sledećem koraku ostvarila integraciju i ujedinjenje sa postojećom albanskom državom.

Ovde nam se posebno učinila značajnom analiza ilegalnog albanskog političkog pokreta u Tetovu i drugim zapadnomakedonskim varošicama. Potom, autorkina analiza depopulacije makedonskog stanovništva na zapadu Makedonije u Gostivaru, Debru, Tetovu, Strugi i Kičevu i ukazivanje na prosečnu brojnost albanskih porodica na ovom prostoru. Ona skreće pažnju i na proces albanizacije toponima u ovoj oblasti, koji se ogleda kroz albanizaciju imena sela a potom i gradova. Razmatra i postepen prelaz zvanične korespondencije sa makedonskog na albanski jezik u tim opštinama tokom 1980-ih godina. Analizirajući albansko pitanje u Makedoniji autorka ukazuje na ekonomske teškoće i nezaposlenost kao dodatno otežavajuće faktore etničkih i političkih odnosa u ovoj republici.

Treća glava posvećena usponu srpskog nacionalizma – kroz spontan otpor srpskog stanovništva na Kosovu, pojavu Slobodana Miloševića i političku, ustavnu i svaku drugu promenu odnosa Srbije prema svojoj južnoj pokrajini u periodu 1986–1990 – predstavlja iscrpan prikaz, moguće manje interesantan srpskom čitaocu. Ovo nije zamerka, jer je knjiga pre svega pisana za bugarskog čitaoca sa namerom da mu u punom spektru predstavi sve aktere albanskog i srpskog političkog života koji su uticali na razvoj događaja na Kosovu i Metohiji tokom 1980-ih godina. Autorka uočava gotovo sve aktere tadašnje političke scene: od samoniklih kosovskih lidera M. Šolevića, K. Bulatovića i drugih, poražene političke garniture koja je bila na sceni do VIII sednice Saveza komunista Srbije, preko Miloševićeve političke

„ekipe“ i Udruženja književnika Srbije, tada važne adrese sa koje su se artikulirali politički i nacionalni stavovi, sve do Srpske pravoslavne crkve i Srpske akademije nauka i umetnosti. Ono što je bitno jeste činjenica da autorka ističe narastajuće različite poglede na „kosovsko pitanje“ unutar federacije, tako što se politička rukovodstva SR Slovenije i SR Hrvatske sve više suprotstavljaju novom kursu politike SR Srbije, ustavnim promenama i uopšte pitanju Kosova unutar federacije.

Četrnaesti kongres SKJ je prelomna tačka u odnosima u jugoslovenskoj državi, jer će i formalan raspad dominantne političke strukture u Jugoslaviji označiti njen kraj kao jedinstvene države. Ovo je i krajnja stajna tačka do koje ide istraživanje Marijane Stamove, koja ocenjuje da raspadom Saveza komunista Jugoslavije „naslednika slavne Komunističke partije Jugoslavije, iščekava i noseći stub Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.“

Autorka je u svojoj studiji dobro objasnila kako pitanje Kosova i Metohije od srpskog političkog i regionalnog problema prerasta u prvorazredan jugoslovenski politički problem, da bi se potom pretvorio u problem celog Balkana. Možemo da zaključimo da su strukture današnje države Kosovo postavljene u političkom i kulturnom smislu još tokom 1970-ih godina od tadašnje komunističke vrhuške na Kosovu, u periodu kada je pokrajina i formalno bila u državno-pravnoj strukturi Socijalističke Republike Srbije.

Preporučujemo studiju *Албанският проблем в Югославия след Тито (1980–1990)* svim domaćim istraživačima koji se bave pitanjima Kosova i Metohije, ali i istorije jugoslovenske države tokom 70-ih i 80-ih godina prošlog veka. Nadamo se, takođe, da će studija bugarske istoričarke Marijane Stamove biti prevedena i objavljena u Srbiji, jer njeni dometi i izuzetna vrednost to zaslužuju.

Bojan B. Dimitrijević

Mira Bogdanović, ELITISTIČKI PASIJANS, POVIJESNI REVIZIONIZAM LATINKE PEROVIĆ, Zemun, MostArt, 2016, 218.

Knjiga Mire Bogdanović *Elitistički pasijans* obnavlja već zaboravljenu praksu „knjigom na knjigu“ iz burne epohe različitih ideoloških i nacionalnih debata u Jugoslaviji osamdesetih godina prošlog veka. Postojanje